Metallsökning vid Kastellegården i Ytterby i oktober och november 2018

Lst dnr 431-19091-2018

Kungahällas sydvästra vallgrav

Rapport av Martin Rundkvist och Kristina Bengtsson
17 januari 2019

Institutionen för Historiska Studier

Bakgrund, kunskapsläge, syfte och frågeställningar

Kastellegårdens tomt och närmsta omgivningar motsvarar Kungahällas medeltida stadsområde (Raä Ytterby 53:3). Stadslämningarna har undersökts två gånger, dels i början av 1950-talet och dels 1986–94 under professor Hans Anderssons ledning. Resultaten talar för att verksamheten på platsen började ca 1050. Staden brändes ner och övergavs slutgiltigt 1612.

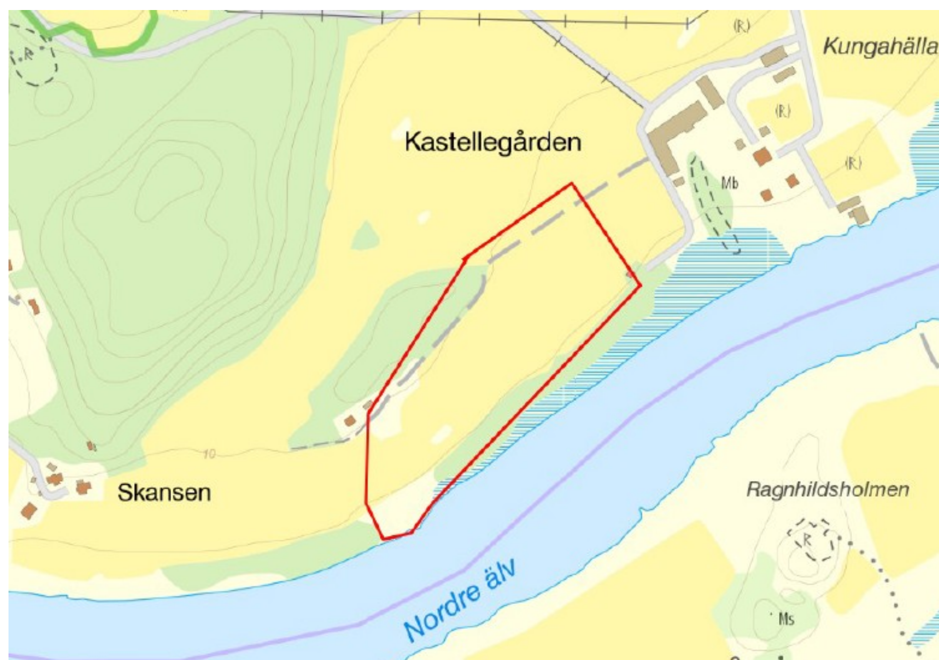
Inåt land åt nordväst på andra sidan Källeberget har undersökningar kring Västra Porten/Smällen (Raä Ytterby 22) och i Kyrkbäckens dalgång (Raä Ytterby 195) pågått mellan 2000 och 2017, mestadels under Kristina Bengtssons ledning. Här finns rikliga förhistoriska dateringar fram till och med 900 eller något senare. Det finns alltså ett glapp på 100-150 år i den kända arkeologiska kontinuiteten i trakten.

Som det arkeologiska materialet nu föreligger verkar det som om en vendel/vikingatida handelsplats längs Kyrkbäcken har ersatts av en av kungligt anlagd och kontrollerad stadsbebyggelse vid dagens Kastellegården. Men fanns det något däremellan? En undersökning, först med metallsökare, därefter med geofysisk kartering, skulle kunna klargöra om det finns ett mellanliggande bebyggelseläge och därmed peka mot en mer organiskt framvuxen stadsbebyggelse. Undersökningarna skulle kunna ge mer kunskap om hur de tidiga städerna uppstod. I denna frågeställning har forskare haft starkt divergerande åsikter genom decennierna, men med få arkeologiska belägg.

En yta som aldrig hade varit föremål för några undersökningar var åkern längs älven sydväst om stadsområdet i riktning mot gården Skansen. Här hade några av traktens metallsökaramatörer gjort en förberedande insats utan att ta upp några föremål, och de meddelade att det fanns många lovande signaler. Den aktuella ytan ligger utanför stadsområdets vallgrav och är i sin helhet överplöjd: den omfattade ingen tidigare känd fornlämning.

Lördagarna 13 oktober, 3 november och 17 november 2018 ledde vi en metallsökarinsats på denna yta. Arbetet ägde rum för forskningsändamål med Länsstyrelsens tillstånd, utställt på Institutionen för Historiska Studier vid Göteborgs universitet.

Resultat
De medverkande detektoristerna arbetade dels inom en rektangel på 100 x 150 meter, dels inom en oregelbunden yta strax sydväst om det rutindelade området. Totalt gjorde de en insats på 37 person-timmar och täckte 22 980 kvm, d.v.s. 2,3 hektar.

Elva föremål med en klar datering före år 1600 framkom, allihop sannolikt från stadens livstid efter 1050 och med klar funktionell koppling till verksamheter där. De är ett engelskt silvermynt från 1272-1307, en prydnadsdetalj av brons i form av ett djurhuvud, en vikt i brons, två vikter i bly, tre klädesplomber i bly och tre små sländtrissor i bly.

Även de föremål för vilka vi inte kunde avgöra dateringen före eller efter 1600 har samma karaktär: flera småbitar av malmgrytor och många smältor av kopparlegering och bly. Två oläsliga kopparmynt framkom också, av formaten att döma en fyrk från drottning Kristinas förmyndarregering och ett öresmynt från frihetstiden.

Ett oväntat stort men inte extremt antal muskötkulor i bly, ca 15 inom det rektangulära undersökningsområdet den 13 oktober, vittnar förmodligen om det svenska anfallet 1612. Svenskarna under Jesper Mattsson Kruus intog och brände ner den då danska staden, vilket ledde till att Kristian IV beordrade att Kungahälla skulle överges och stadsborna flytta uppströms till Bohus fästning. Efter vår undersökning finns det skäl att registrera åtminstone våra sökytor som slagfält i FMIS.

Fältmetoder
Sökförhållandena den 13 oktober var medelgoda. Åkern hade höskördats bara ett par dagar före vårt arbete och var täckt av kort gräs utan någon bar jord. Vädret var med tanke på datumet exceptionellt bra: soligt, varmt och föga blåsigt. Den 3 november var förhållandena likartade medan det den 17 november var regnigt och blåsigt.

Med hjälp av hand-GPS och stakkäppar delade vi in den rektangulära ytan i sex rutor om 50 x 50 meter i koordinatnätet RT90. Detektoristerna fick fri rörlighet och höll själva reda på tiden de arbetat i respektive ruta. Rundkvist gick runt kontinuerligt och klassificerade fynden. De fynd som tillvaratogs mättes in med hand-GPS. Varje deltagare fick en lapp med följande instruktioner för fyndhantering.

1. Gräv inte på järnsignaler. Varje järnföremål som ser dagsljuset innebär en risk att spräcka konserveringsbudgeten.

2. Daterbara föremål efter 1849. Tas upp och kastas eller behålles.
3. Daterbara föremål 1600–1849. Sätt fast dem i en påse på markytan. Inga koordinater behövs. Återbegraves efter fältarbetets slut.
4. Daterbara föremål före 1600. Mäts in och tas in.
5. Odaterbara föremål. Sätt fast dem på markytan. Inga koordinater behövs. Återbegraves efter fältarbetets slut.

Rumslig fyndfördelning
Att beräkna fyndtäthet utifrån endast elva fynd på 2,3 hektar är egentligen ingen statistiskt signifikant övning. Men av tabellen nedan framgår att det är ungefär samma fyndtäthet över allt utan tendens till att det skulle tunna ut ju längre från stadens vallgrav man kommer. Några koncentrationer att tala om märks heller inte, då tre fynd i ruta F ju inte kan räknas som en nämnvärd förtätning. Allra glesast med fynd är det i område Blå där vi inte fann någonting med klar datering före 1600 trots ett stort antal metallsökartimmar per hektar.

	Fynd	Tid pers-tim	Yta kvm	Fynd / tim-me / 10 000 kvm
A	0	4,4	2500	0
B	2	4,7	2500	1,7
C	0	2,8	2500	0
D	2	4,0	2500	2,0
E	0	1,0	2500	0
F	3	3,4	1939	4,5
Röd	1	4,7	2081	1,0
Blå	0	4,3	1980	0
Grön	1	4,7	2215	1,0
Lila	2	3,6	2265	2,5

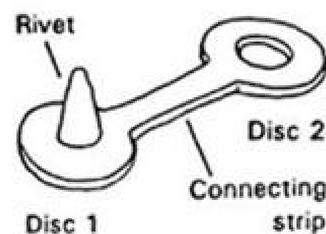
Fynden

Ett silvermynt
Myntet F6 är slaget i London för Edward I som regerade 1272-1307. Det tillhör typen Long Cross, mäter 18 mm i diameter och väger 1,3 gram. Exemplaret är slitet mitt på båda sidorna men har välbevarade detaljer utåt kanterna där inskriptionerna är fullt läsliga.

Djurhuvud i brons
Detta romanska djurhuvud F7 i brons med rester av förgyllning kan föreställa en drake eller fågel. Huvudet verkar vara en del av ett större föremål, troligen kyrkligt, kanske ett relikskrin eller ett lavatorium. Mot den senare tolkningen talar att det inte finns något genomgående hål som i pipen på ett lavatorium. Möjligen kan huvudet ha suttit på en vindflöjel i metall eller locket till en vinkanna. Föremålet är 58 mm långt, max 16 mm brett och väger 36,9 g.

Tre viktlod
F5 är av brons i konisk-kubisk form, bas 12 mm, toppbredd 10 mm, vikt 9,4 g.
F8 är av bly och format som ett mynt med två små fördjupningar på ena sidan, diameter 16 mm, tjocklek 5 mm, och väger 13,7 g.
F11 är av bly och format som ett mynt, diameter 31 mm, tjocklek 5-10 mm, och väger 41 g.

Tre blyplomber
Blyplomberna F1, F3, F10 kommer förmodligen från importerade tygbalar. De är av den medeltida standardtypen med två runda plattor förenade av en smal remsa. Den ena plattan har ett hål mitt i, den andra har ett stift. Man stack stiftet genom det kontrollerade tyget, böjde remsan över tygets kant så att stiftet stack genom hålet i den andra plattan, och så tryckte man ihop hela paketet med en sigillklämma så att stiftet vek sig och plattades ut, och båda plattorna fick en motivprägling.

F3 är komplett och väger 16 g. Plattorna mäter 20-21 mm i diameter. Den släta plattan bär ett motiv som beskrivs nedan. Den andra sidan av plomben med hålet och stiftets kollapsade spets är som vanligt mera svårläst. Kring kanten finns här en arkad med ett schematiskt treklöverornament vid valvbaserna och i mitten en spiral som kanske kan vara ett versalt G. Intill spiralen finns också minst en treklöver.

F1 saknar sin remsa och plattan med hålet, och väger 10 g. Den kvarvarande plattan med stiftet mäter 20-21 mm i diameter. Dess släta yta bär samma motiv som på F3 och präglingen verkar vara

stampidentisk med det. Små rester av den andra sidans prägling finns på det tillbockade stiftet. Även denna sida verkar kunna ha varit stampidentisk med F3.

Dessa båda plombers gemensamma motiv är inramat av en enkel smal kantlist och indelat i fyra fält av två smala lister som bildar ett lite snett kors. Klämman har varit orienterad likadant mot sigillremsan i de båda fallen. Präglingen är inte centrerad på någon av plattorna, men de kompletterar varandra så att alla fyra motivfälten kan bestämmas. Med remsan uppåt har de båda vänstra fälten var sitt X mitt i. De båda högra fälten har mera komplicerade figurer som kan vara gotiska bokstäver eller heraldiska djurfigurer.

F10 är komplett och väger 12 g. Plattorna mäter 26 mm i diameter. Den släta plattans motiv är svårtolkat och verkar vara väldigt ocentrerat. Den andra sidan med hålet och stiftets kollapsade spets är i detta fall lättare att tolka: motivet är helt enkelt ett rutnät av nedsänkta linjer som bildar 3 x 3 rutor.

Tre sländtrissor i bly

Sländtrissorna F2, F4, F9 är av en liten kompakt stympat konisk typ. Sådana har förmodligen använts vid tillverkning av den sytråd som behövdes till sömnad i de importerade tygerna.

F2 är 11,6 mm hög och 20,7 mm i bottendiameter, med hålets diameter 7,2 mm upptill och 9,0 mm nertill, väger 19 g och är godronnerad längs nederkanten.

F4 är 12,0 mm hög och 19,8 mm i bottendiameter, med hålets diameter 8,5 mm nertill, väger 16 g och saknar dekor. Denna trissa är felgjuten, med en kavitet på insidan som gör den obalanserad, och har aldrig blivit färdigställd för bruk. Hålets övre ände har inte blivit tillsnyggad efter gjutningen och är formlös.

F9 är 8 mm hög och 22 mm i bottendiameter, med hålets diameter 7 mm upptill och 10 mm nertill, väger 16 g. Ytan är dåligt bevarad men bär spår av en enklare godronnering.

Sammanfattning och utvärdering

Man kan räkna med att 37 metallsökartimmar inom en åkeryta på 2,3 hektar ger en god karakteristik av vad som döljer sig i ploglagret. Kort sagt är fynden precis vad man kan vänta sig av åkermark intill en medeltida stad som övergavs efter ett militärt angrepp 1612. Inga spår av förmedeltida verksamhet framkom, och det vikingatida avbrottet i den kända sekvensen av handelsplatser i Ytterby kvarstår därmed. Kanske skall man leta kring Ytterby gamla kyrka vid Kyrkebäckens mynning?

Den undersökta marken delar en egenhet med åkrarna längs Kyrkebäcken. Antalet föremål av kopparlegering är extremt lågt jämfört med vad man kan vänta sig på lokaler i exempelvis Själland och Skåne. Detta kan ha att göra med den naturliga markkemin i kombination med luftföroreningar i form av surt regn som drabbat Västkusten särskilt hårt sedan industrialismen startade i norra England för 300 år sedan.

Administrativa uppgifter	
Länsstyrelsens dnr	431-19091-2018
Län	Västra Götaland
Plats	Kastellegården
Fastighet	Kastellegården 1:1
Fornlämningsnummer	Inget före undersökning
Fornlämningstyp	Ingen före undersökning
Typ av undersökning	Metallsökning i åkermark
Undersökning m anledning av	Forskningsändamål
Projektansvarig	Kristina Bengtsson
Huvudman	Inst. f. historiska studier vid Göteborgs universitet
Referenspersoner	Kristina Bengtsson, Harri Blomberg
Länsstyrelsens handläggare	Pernilla Morner
Undersökningsperiod	13 oktober 2018, 3 november och 17 november
Deltagare	Kristina Bengtsson, Frank Leverin, Kenth Lärk, Erik Rosenklint, Martin Rundkvist, Martin Skoglund, Patrik Svantesson, Anna-Lena Tibell
Arkivering	Dokumentationsmaterialet var litet och överfördes till digitala medier redan i fält, varför ingenting finns att arkivera utöver denna rapport.
Fyndfördelning	Kristina Bengtsson förvarar fynden tills vidare. Inst. f. historiska studier vid GU kommer inte att framföra några önskemål i fyndfördelningsfrågan.

Fyndlista					
Fnr	**Sak**	**Omr**	**Koord RT 90**	**Upphittare**	**Datum**
1	Plomb, bly	F	6420237, 1270202	Leverin	13 okt
2	Sländtrissa, bly	F	6420198, 1270206	Tibell	13 okt
3	Plomb, bly	F	6420209, 1270215	?	13 okt
4	Sländtrissa, bly	D	6420308, 1270249	Leverin	13 okt
5	Viktlod, brons	Röd	6420190, 1270100	Svantesson	3 nov
6	Mynt, silver	Grön	6420122, 1270056	Rosenklint	3 nov
7	Djurhuvud, brons	Lila	6420086, 1270013	Skoglund	3 nov
8	Viktlod, bly	Lila	6420066, 1269975	Lärk	3 nov
9	Sländtrissa, bly	B	6420257, 1270232	Rosenklint	17 nov
10	Plomb, bly	D	6420341, 1270239	Rosenklint	17 nov
11	Viktlod, bly	B	6420291, 1270215	Lärk	17 nov

F3 och F1. Två stampidentiska blyplomber.

F3. Blyplomb, andra sidan.

F2 och F4. Sländtrissor i bly.

F5. Viktlod i brons.

F6. Silvermynt. Edward I, London, 1272-1307.

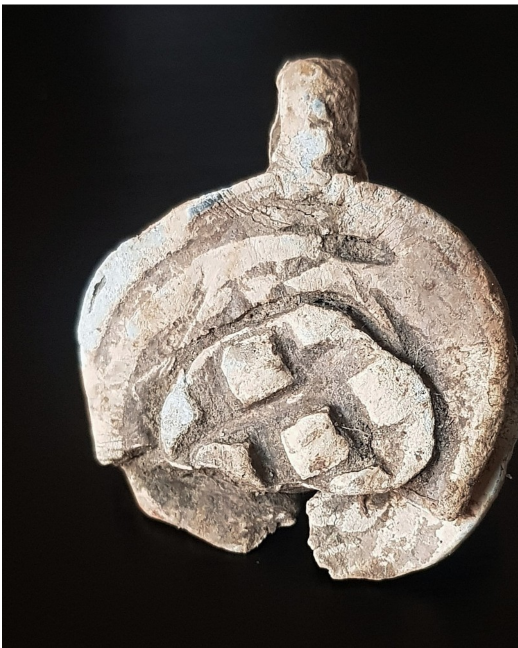

F7. Djurhuvud i brons.

F8. Viktlod i bly.

F9. Sländtrissa i bly.

F10. Blyplomb.

F11. Viktlod i bly.